

Peter Grove

Subjektivitet og hermeneutik hos Manfred Frank

Bemærkninger til en Schleiermacher-tolkning

I den nye tyske debat om individualitet inden for filosofi, litteraturteori og andre fag har Manfred Frank en fremtrædende position¹. Siden 1970'erne har han beskæftiget sig med temaet, dels gennem overvejende historisk anlagte undersøgelser, dels i form af mere systematiske arbejder. I hans eget projekt, som det fremstår i disse arbejder, udgøres det organiserende centrum - hvis der da er noget sådant - af individualitetstanken.

Når jeg her tager Franks om individualitetstanken koncentrerede tænkning op, ønsker jeg imidlertid ikke at give en almen præsentation og diskussion af den. Jeg betragter den under en særlig synsvinkel. For det første som Schleiermacher-tolkning. Det er ikke nogen vilkårlig afgrænsning. Franks Schleiermacher-tolkning udgør et vigtigt led i hans eget forsøg, hvor Schleiermacher, ofte flankeret af Sartre - dermed er de to vigtigste af Franks mange hjemmelsmænd nævnt - jævnligt leverer det historiske belæg for den systematiske pointe. For det andet vil jeg ikke drøfte Franks Schleiermacher-tolkning som helhed. Jeg sigter mod behandlingen af subjektivitetsbegrebet. Individualitetstanken hos Frank anskues altså i denne sammenhæng. Jeg går således ikke ind i en drøftelse af hans fremstilling af Schleiermachers sprogfilosofiske indsigter på baggrund af en rekonstruktion af især hans hermeneutik samt dele af hans dialektik. Det ville kræve en undersøgelse, som var mere omfattende og vanskelig end den, der fremlægges her - først og fremmest en helhedsinterpretation af dialektikken, som Frank forholder sig ret selektivt til. Det

indebærer ikke, at Franks egen hermeneutik ikke inddrages, men den behandles ikke som Schleiermacher-tolkning.

Frank har fremlagt sin Schleiermacher-tolkning i bogen *Das individuelle Allgemeine*². Man må gøre sig klart, at det ikke drejer sig om en egentlig filologisk studie, således som det er tilfældet i forbindelse med mange teologiske arbejder om Schleiermacher. Bogen er ganske vist ikke uden filologiske ambitioner - og unøjagtigheder på det plan lader sig nemt påvise - men det er ikke der, dens styrke efter dens eget sigte ligger. Den sigter mod at reformulere Schleiermachers position i sammenhæng med nyere filosofi og tekstteori og har således en rekonstruerende karakter. Det afgørende er derfor spørgsmålet om klarheden og holdbarheden af det anlagte systematiske perspektiv. For mig at se er netop selvbevidsthedskapitlet i Schleiermacher-bogen også uforståeligt, hvis ikke det ses på baggrund af Franks hele konception og ikke mindst hans reception af postmodernismen. Selvbevidsthedsbegrebet vil altså blive set i forhold til dets begrundelsessammenhæng hos Frank selv.

Frank ønsker at forene hermeneutik og subjektivitetsteori - efter min mening i sig selv et væsentligt og sympatisk anliggende. Det overordnede spørgsmål, som han vil give et svar på, er et problem, som på forskellig vis også er bestemmende for tænkere som Ernst Tugendhat og Jürgen Habermas: *hvad skal vi stille op med subjektbegrebet i en situation, hvor de filosofiske overvejelser hovedsagelig tager deres udgangspunkt i sproget?* Frank forsøger at give sit bud på en "sprogfilosofisk transformation af subjektivitetsproblematikken" (N., s. 611). Specielt for hans forsøg i sammenligning med de forslag, som Tugendhat og Habermas har fremsat, og for eksempel også med Dieter Henrichs senere bidrag til en reformulering af selvbevidsthedsbegrebet, som måske ikke er en sprogfilosofisk transformation, men ansatsvis inddrager former for analytisk filosofi, er, at den sprogfilosofi, som argumentationen forløber i forhold til, primært er neostrukturalismen.

Franks hjertesag har været at formidle fransk tænkning, især netop neostrukturalismen, med tysk filosofisk tradition. Hans arbejde er i det hele taget præget af formidlinger - ikke blot geografisk, men også mellem forskellige historiske perioder. Han går umiddelbart fra Schleiermacher til Sartre eller Lacan, fra Friedrich Schlegel til Derrida - eller omvendt. Dermed er der også peget på noget typisk for Franks tænkestil. Han foretager hastige overgange fra den ene systematiske sammenhæng til den anden, ligesom der sker glidninger mellem forskellige argumentationsniveauer. Der ligger ikke et principielt standpunkt i dette, for ek-

sempel at Frank i den forstand skulle indlade sig med dekonstruktivismen, at han satte spørgsmålstegn ved systematiske, argumentative standarder som sådan. Men det er medvirkende til, at der opstår uklarheder og aporier, og gør det til tider vanskeligt at rekonstruere det, der skal være hans egen tankegang.

Franks virksomhed har haft to tyngdepunkter. Han har beskæftiget sig indgående med den tidlige tyske romantik og læser Schleiermacher i sammenhæng med denne. Ikke den tidlige Schleiermacher, som jo havde tæt kontakt med Fr. Schlegel og andre inden for berlinerromantikken. Det er kun den sene Schleiermacher, som Frank opfatter som en forsinket repræsentant for den tidlige romantik, der interesserer ham. Fra den tidlige romantik er der hos Frank ikke langt til det andet, allerede fremhævede tyngdepunkt i hans arbejde, neostrukturalismen. I det følgende lægger jeg vægten på diskussionen med denne og forsøger at vise, hvordan den spiller ind i Franks rekonstruktion af subjektbegrebet. Romantiktolkningen inddrages kun ret kort som led i en tilnærmelse til emnet.

Kombinationen af romantik og neostrukturalisme står Frank ikke alene med. Den præger en stor del af den nyeste romantikforskning. Det dokumenterer for eksempel bogen *Die Aktualität der Frühromantik*,³ som Frank i øvrigt selv har bidraget til. Tendensen i de fleste af litteraturteoretikernes bidrag til bogen går dog i en lidt anden retning end hos Frank. For så vidt man kan bruge Schleiermacher, er det højst den tidlige. Den sene Schleiermacher stilles i et antitetisk forhold til både den tidlige romantik og neostrukturalismen og beskrives som en mere systematisk og mindre skeptisk tænker end for eksempel Fr. Schlegel og Derrida. Således kan bogen her tjene til at sætte et foreløbigt spørgsmålstegn ved Franks Schleiermacher-tolkning. Romantikken og neostrukturalismen er ikke uden videre noget selvfølgeligt selskab at anbringe Schleiermacher i.

Franks filosofiske udgangspunkt kan generelt betegnes hermeneutisk. I betragtning af det brogede billede, som den filosofiske hermeneutik blandt andet efter de senere års reception af andre sprogfilosofiske retninger i dag danner, er denne betegnelse ikke synderlig oplysende. Der må mere til. I det følgende præciseres de antydninger, der er givet i det foregående.

For det første er Franks hermeneutik karakteriseret ved en særlig filosofihistorisk orientering. Han følger således ikke Heideggers syn på den nyere filosofis historie som bestemt af en tiltagende værensglemsel under subjektets grænseløse magt. Det er der i sig selv intet bemærkelsesværdigt i. Heideggers billede af den nyere filosofihistorie har inden for den filosofiske hermeneutik - for nu at blive ved

den - allerede Gadamer slået revner i. Til forskel fra denne ser Frank dog ingen muligheder for en aktuel teori hos Hegel. Han ønsker at bryde det gængse, af Hegel bestemte idealismebillede op gennem en nyfortolkning af den tidlige romantik. Især har han beskæftiget sig med Fr. Schlegel og Novalis. Det kan til en vis grad betragtes som et forsøg på at læse den filosofiske hermeneutik med dens begreber om tidslighed⁴ og sproglighed tilbage i denne tænkning - til en vis grad, for Frank ser samtidigt et potentiale her, som fører ud over den hidtidige filosofiske hermeneutik. Måske kan man sige, at han hos romantikerne og Schleiermacher i selvbevidsthedsfænomenet opsøger en værenserfaring, som Heidegger og Gadamer med urette har tilsidesat (jf. for eksempel N., s. 333. UI., s. 61). Deri ligger der også en kontinuitet i forhold til disse.

Det medvirker til at give Franks bidrag en anden accent end Dieter Henrichs arbejde med selvbevidsthedsproblemet, som generelt har karakter af et opgør med Heidegger. Den filosofiske inspiration til Franks romantikstudier kommer ellers først og fremmest fra Henrich. I sit forsøg på at skitsere et alternativ til Heideggers modernitetsdiagnose har denne henvist til, at vendingen til den moderne epoke står i sammenhæng med en ny betoning af det oprindeligt stoiske begreb om selvopholdelse. Det spilles ud mod den aristoteliske traditions teleologiske orden. Tingenes forhold til deres naturlige formål erstattes af et forhold til dem selv alene. Samtidigt ligger der i selvopholdelsen og det deri indbefattede selvforhold et moment af fakticitet, en erfaring af ikke at være sin egen væren mægtig. Subjektiviteten har således en dobbelt struktur: bevidstheden om autonomi forbundet med visheden om at være afhængig af en ubegribelig grund⁵. Tanken om denne autonomiens ambivalens er hos Henrich en ansats til en begribelse af hele den nyere tæknings historie.

Autonomitanken spiller vel ikke nogen afgørende rolle hos Frank. Han er mere interesseret i et spontanitetsbegreb. I øvrigt foretager han en overbevisende applikation af Henrichs skitse på den tidlige romantik. Den kan man - selvom Frank selv ikke direkte gør det - passende illustrere med Schleiermacher som eksempel. I den vigtige § 4 i andenudgaven af troslæren beskriver denne selvbevidstheden som bestående af to elementer - med det fichteske udtryk for spontaniteten som "Sichselbstsetzen", hvoroverfor Schleiermacher stiller et "Sichselbstnichtsogesezt-haben". I et andet skridt bestemmes hele denne struktur som absolut afhængig⁶. Såvidt kan man hos Schleiermacher finde modernitetsparadigmet udtrykt på en måde, der ligger i forlængelse af den tidlige romantik - som sammenhængen af

spontanitet og absolut afhængighedsfølelse. Derimod må man være skeptisk over for, om den mere specielle udformning af paradigmet, som ifølge Frank gør sig gældende hos de pågældende romantiske tænkere, går igen hos Schleiermacher.

Frank karakteriserer i sammenhæng med Fr. Schlegel den romantiske udgangserfaring, som han også forudsætter hos Schleiermacher, som en erfaring af modsigelse, negativitet: idet subjektivitetens væren unddrager sig, erfarer den sig som aldrig identisk med sig selv. Der åbner sig et "tomrum" i subjektiviteten. Den tabte enhed ytrer sig - med Sartres eller Lacans ord - som en "mangel" i selvbevidsthedens indre⁷. En sådan erfaring præger, så vidt jeg kan skønne, ikke Schleiermachers konception. Tilsvarende er den heller ikke bestemt af en radikal modsætningsdialektik - skal nogen tankefigur fremhæves som karakteristisk for den, er det snarere komplementaritet⁸. Forskellen mellem Schlegel og Schleiermacher beror blandt andet på, at der hos Schlegel ligger en mere dybtgående Fichte-reception til grund end i Schleiermachers tilfælde - uanset hvordan deres respektive forhold til Fichte så nærmere skal forstås. Den kommer til udtryk i frihedsbegrebet. Ud fra negativiteten forstås frihed som refleksion i betydningen ikke-fastlagthed - det altid at blive drevet ud over sig selv, ikke at kunne gå op i nogen tilstand. Sådanne bestemmelser finder man næppe hos Schleiermacher⁹.

Fra Franks romantiktolkning går der en lige linie til neostrukturalismen og dens fraværsmetafysik. En indoptagelse af tankegange derfra og ikke mindst fra Derrida er det næste karakteristikum ved Franks hermeneutik. Hans sigte er at etablere en kritisk syntese af eksistentialhermeneutik og (neo-)strukturalisme - en semiologisk reflekteret hermeneutik. Det kritiske - ikke kun over for den franske dekonstruktivisme, men også over for visse former for hermeneutik - ligger især i, at et subjektbegreb søges fastholdt. Midlet dertil er først og fremmest aktualiseringen af Schleiermacher. Metodisk følger Frank snarere strukturalismen end den klassiske tyske filosofiske hermeneutik i dette århundrede. Han argumenterer ikke, som Gadamer, fænomenologisk. Argumentationen forløber et langt stykke af vejen tegnteoretisk¹⁰. Derrida har ifølge Frank gjort opmærksom på svagheder i hermeneutikken og således sat niveauet for diskussionen mellem den og neostrukturalismen. I sidste instans viser hermeneutikken - i Franks forbedrede udgave - sig dog neostrukturalismen overlegen (N., s. 570 f.). Hermeneutikken forbliver altså den overordnede filosofiske ramme, som indflydelsen fra Derrida indarbejdes i. Som nævnt følger Frank heller ikke en dekonstruktivistisk strategi.

Frank tager udgangspunkt i strukturalismens begreb om sproget som struktur, eller rettere i Derridas opbrydning af den klassiske strukturalismes strukturbegreb. Jeg parafraserer uden fordring på originalitet: et tegns bestemthed og betydning beror på dets forskel fra alle andre tegn. Dets henvisning til disse kan der ikke sættes nogen grænse for. Strukturen decentrerer og bliver til et åbent og uendeligt spil af differenser. Som bekendt præger Derrida et særligt ord for differentierings- og artikulationsprocessen: "différance", som spiller på den dobbelte betydning af det tilsvarende franske verbum. I udtrykket "différance" ligger både "forskell" og "udskydelse" eller "udsættelse": i og med at et tegns betydning betinges af forskelle, udskydes også dets nærvær for det selv. Hos Derrida er dette udgangspunkt for en kritik af alle former for identitets- og nærværstænkning. Frank henholder sig blandt andet til Husserl-kritikken.

Frank tilslutter sig i første omgang denne differensfilosofi, som han mere eller mindre finder forudgrebet hos Schleiermacher. Han tager dog forbehold over for, om betydningsdannelsen kan forstås ud fra differensen alene. Han ser her hos Derrida en rest af strukturalismens sprogfetichisme, hvorved han forstår forestillingen om et sprog, der fungerer uden en sprogbruger. Hvor berettiget angrebet på den semantiske identitet end er, må differensen desuden korrespondere med en minimal identitet eller kontinuitet, hvad Derrida måske nok vil medgive, men ikke har teoretiske midler til at begrunde. Frank foreslår derfor, at differensen forstås som individualitet (N., s. 555 ff. 464). I individualitetstanken ligger *Franks* korrektion af den klassiske strukturalisme. Individualiteten har til fælles med differensen, at den er radikal ikke-identitet. Derved kan den udøve den samme funktion, som denne, at hindre tegnets tidløse semantiske identitet. Individualitetens ikke-identitet beror på dens ekstatiske udkast-struktur. I kraft af den er den semantisk produktiv. Gennem stadige tydninger og meningsudkast skaber den bevægelse i den fikserede betydningsstruktur. Herunder bevares en form for kontinuitet, nemlig den kontinuitet, der ligger i tydningsbegrebet. Som tydningsproces muliggør individualiteten kontinuitet, idet hver tydning er motiveret af en forudgående tydning. Relationen mellem individualitet og mening er, hvad der hos Frank er blevet tilbage af transcendentalfilosofien (sammenlign med korrelationen mellem transcendentale apperception og objektivitet i Kants transcendentale deduktion).

Betoningen af individualitetstanken er et yderligere særkende ved *Franks* hermeneutik. Deri ligger der atter en afgrænsning fra Gadamer. Alligevel har

Franks individualitets-hermeneutik, så langt som vi nu har fulgt den, en strukturlighed med den klassiske filosofiske hermeneutik. Komplekset "Entwurf"/"Struktur" kan meget vel paralleliseres med strukturen "Entwurf"/"Geworfenheit" hos Heidegger og betragtes som en applikation af denne på en tegnteoretisk problematik. Spørgsmålet er, om Frank, når det kommer til stykket, i subjektivitetsteorien sagligt set når videre end til den tidlige Heidegger.

En forskel fra både Heidegger og Derrida består dog i, at Frank tænker individualiteten som selvbevidst. Selvbevidsthed er en forudsætning for interpretationen (N., s. 366. 481. 555). Derrida har næppe nogen interesse i selvbevidsthedsbegrebet, og efter Franks opfattelse må hans tankegang konsekvent føre til en opgivelse af det. Ikke desto mindre kan Franks subjektivitetsteori betragtes som bestemt af neostrukturalismen. Han afviser, at selvbevidstheden kan forstås som en effekt af differentieringsprocessen - af noget ikke-bevidst kan bevidstheden ikke afledes, i øvrigt heller ikke af individualitetens ekstatiske struktur i sig selv (jf. N., s. 365) - men fastholder, at den er tegnformidlet. Pointen i tolkningen af Schleiermachers selvbevidsthedsbegreb (IA., s. 91 ff.) er netop, at han som en af de første erkender dette.

Denne tolkning, som især støtter sig til Schleiermachers dialektik¹¹, skal vi nu se lidt nærmere på. Frank skelner mellem to argumentationstrin i teksten. Først bestemmes følelsen eller den umiddelbare selvbevidsthed som irrefleksiv enhedsbevidsthed. Det svarer efter Franks fremstilling nogenlunde til Fichtes position i videnskabslæren fra sidst i 1790'erne. Fichte gør her op med forståelsen af selvbevidsthed som fuldbyrdelse af refleksion. På det andet trin henvises til den transcendent "bestemthed" af den umiddelbare selvbevidsthed som absolut afhængighedsfølelse. Frank identificerer denne bestemthed med den bestemthed, der er en effekt af det differentielle forhold mellem tegn (jf. N., s. 120. 359 f.). Her underkastes den umiddelbare selvbevidsthed altså refleksion i betydningen differanstænkning. Således formidler Schleiermacher ifølge Frank tanken om vor fortrolighed med os selv med tanken om selvets afhængighed af sprogstrukturen.

Om en sådan formidling sker hos Schleiermacher, eller rettere: om den lykkes for Frank selv, skal jeg foreløbig lade ligge og først holde mig til det sidste led i tankegangen. Franks rekonstruktion har naturligvis sin forudsætning i den neostrukturalistiske betydningsteori og den deri implicerede vending fra subjektet til sproget, som han, som vi har set, følger, omend han ønsker at fastholde en "irreducibel bevidsthedsrest" (UI., s. 17). Nu skal jeg her ikke give noget svar på

spørgsmålet om betydningen og den systematiske placering af de sprogfilosofiske elementer i Schleiermachers tænkning. At han forbinder erkendelsens bestemthed med sproget, er i hvert fald indiskutabelt. Det kunne synes at tale for Franks rekonstruktion. Således forholder det sig imidlertid ikke.

I sin filosofiske etik, som er den i denne forbindelse relevante tekst-sammenhæng, foretager Schleiermacher en inddeling af fornuftens funktioner. Blandt andet skelner han viden som dens identisk erkendende funktion fra følelsen som dens individuelt erkendende funktion¹². Viden, der altid er viden om noget bestemt, knyttes sammen med sproget som struktur. Følelsen eller den umiddelbare selvbevidsthed derimod kan ikke sættes i direkte forbindelse med sproget¹³. Disse distinktioner får en særlig pointe på det sted i dialektikken - og det tilsvarende i troslæren - som Frank henholder sig til. Når Schleiermacher dér kalder selvbevidsthedens transcendenteste bestemthed absolut afhængighedsfølelse, skal det netop udelukke den differens, som viden og sprog bevæger sig i, af forholdet til den transcendenteste grund, omend dette forhold aldrig forekommer isoleret fra differensen¹⁴. Franks rekonstruktion beror således på en ekvivokation i hans tale om bestemthed. Den er et udtryk for en sammenblanding af forskellige diskurser.

Tesen om tegnformidlingen af selvbevidstheden rummer desuden en ansats til en selvbevidsthedsdefinition, som skal kolliderer mindst muligt med neostrukturalismen. Det er Frank om at gøre at vise, at selvbevidsthed ikke er selvnærvær, at subjektivitetsteori ikke nødvendigvis er nærværsmetafysik: "Således kan vi altså fuldt ud tilslutte os Derrida, når han bestrider, at det ved selvet drejer sig om et tidløst selvnærvær. Vi kan også følge ham, når vi siger, at den differentielle struktur afspalter selvet fra det selv, uden at tillade det at vende tilbage til en før-differentiel enhed" (N., s. 362, jf. s. 480 ff.). Derridas negative behandling af selvbevidsthedsbegrebet bliver på denne måde led i en ny formulering af dette. Tanken om differensen, revnen, "manglen" i selvbevidstheden kender vi allerede. Frank vender den ikke blot mod Fichte, men først og fremmest mod Kant. Eksponent for identiteten er hos dem jeg'et. Frank plæderer selv for en ikke-egologisk selvbevidsthedsteori, som han mener at kunne finde udtrykt hos Schleiermacher (jf. for eksempel N., s. 252 f.).

Jeg vil blot markere, at denne tolkning efter min mening atter går skævt på Schleiermacher. Franks tekstgrundlag er ikke tilstrækkeligt. I de mest færdiggjorte bestemmelser af selvbevidsthedsbegrebet, som findes i indledningerne til troslæren, kan man skimte en konception, som - alle forskelle ufortalt - står i gæld

til Kants transcendentale deduktion: bevidstheden om det identiske selv beroende på subjektets aktivitet over for bevidsthedens vekslende bestemthed¹⁵. Systematisk set indebærer ikke-egologiske bevidsthedsteorier, hvad Frank selv gør opmærksom på, den vanskelighed, at jeg'et opløses i isolerede bevidsthedsmomenter, uden at det erstattes af nogen anden syntetiserende faktor. Han har blandt andet Schmalenbach og Sartre i tankerne. Kan Franks egen konception undgå denne apori? Som selvbevidsthedsteori næppe. Frank opstiller ganske vist et alternativ, men det består, så vidt jeg har forstået, i en henvisning til den hermeneutiske individualitetstanke, som - som vi så - indbefatter en kontinuitet, i denne sammenhæng i det enkelte menneskes livshistorie, en personal identitet (jf. UI., s. 50 ff. 100. 116 ff.). Og det er efter Franks egne distinktioner ikke det, det i første omgang drejer sig om i spørgsmålet om identitet i forbindelse med selvbevidsthedsbegrebet. Det kommer vi tilbage til. Overhovedet er det en vanskelighed for forståelsen af Frank, at han - samtidigt med at han i princippet skelner mellem subjektivitet og individualitet og ønsker at fastholde begge aspekter - gang på gang glider fra en erkendelsesteoretisk til en hermeneutisk argumentation.

Disse bestemmelser i selvbevidsthedsbegrebet kan altså ses i sammenhæng med neostrukturalismen, henholdsvis med en med individualitetstanken udvidet neostrukturalisme. Identitetsproblemet egentlige kontekst hos Frank er dog opgøret med den såkaldte refleksionsmodel i selvbevidsthedsteorien, det vil kort sagt sige en forståelse af selvbevidsthed som bevidsthedens selvforestilling, dens vendes sig bort fra genstandene og mod sig selv. Problemet ved denne model er, at den forudsætter, hvad den skal forklare - subjektet og dets identitet med sig selv. Frank henviser gerne til Fichtes indvendning: refleksionsmodellen skelner i selvbevidstheden mellem et tænkende jeg og et tænkt jeg. For at sikre enheden af disse må det tænkende jeg igen være genstand for bevidsthed og så fremdeles. Dette fører til en uendelig regres. Da selvbevidsthed faktisk er givet, må forklaringen være forkert¹⁶. Selvbevidsthed kan altså ikke forstås som resultat af en identifikation.

Vi kan i denne sammenhæng se bort fra, at Frank læser Fichte sådan, at han alligevel ikke kommer fri af refleksionsmodellen; det er forbeholdt den tidlige romantik og Schleiermacher med deres tanke om en umiddelbar selvbevidsthed. På dette punkt er Frank utvivlsomt tættere på Schleiermacher, end vi hidtil har set. Den indre problematik i dennes umiddelbarhedstese vil jeg ikke drøfte her. Jeg

begrænser mig til at knytte et par bemærkninger til Franks tale om jegløs, umiddelbar selvbevidsthed.

Han støtter sig til et af Henrichs tidlige forslag¹⁷, derimod næppe til dennes senere arbejder, som modsat Franks til dels er kantisk orienterede. Henrichs tale om bevidsthedens oprindelige fortrolighed med sig selv forbinder han med Sartres prærefleksive cogito. Det er vanskeligt at forstå Frank på anden måde, end at den således formulerede tanke om en førrefleksiv selvbevidsthed, en umiddelbar selvfortrolighed skal udgøre et teoretisk alternativ til refleksionsteorien om selvbevidstheden. Dertil er der at sige, at umiddelbar selverfaring rigtignok er et ubestrideligt fænomen, men som sådan kan det højst være subjektivitetsteoriens udgangspunkt, ikke dens resultat og eneste indhold. Så vidt jeg kan se, giver Frank ikke nogen yderligere eksplikation. Problemet er, om det ved hans jegløse, førrefleksive selvfortrolighed stadig drejer sig om et (vidende) selvforhold, hvilket er en betingelse for, at den kan udgøre en form for selvbevidsthed. Gør det ikke det, er temaet selvbevidsthed selvsagt forsvundet. Drejer det sig om et selvforhold, må man atter spørge, hvilken struktur, det har. Prædikatet "umiddelbar" udelukker ikke i sig selv traditionelle selvbevidsthedsteoriens cirkularitet¹⁸. Hos Derrida er der ingen hjælp at hente. For ham ville en umiddelbar selvbevidsthed være et transcendentalt signifikat, det vil sige et punkt uden for sprogets differentielle spil. Det er Frank sig naturligvis bevidst. Alligevel er det et spørgsmål, om ikke selv et begreb om en før-refleksiv selvfortrolighed er uforeneligt med hans egen sprogfilosofiske konception. Man skulle nemlig tro, at der også i det lå et enhedsbegreb. Således forholder det sig faktisk. I begrebet om den umiddelbare selvbevidsthed vender identitetstanken tilbage, omend den ikke holdes klart ude fra det hermeneutiske kontinuitetsbegreb (for eksempel N., s. 335 f. 535 ff.). Hvilken status denne identitet har inden for Franks neostrukturalistisk forbedrede hermeneutik, forbliver dunkelt.

Spørgsmålet, om den hævdede formidling af selvbevidstheden med selvets afhængighed af sprogstrukturen lykkes, kan ikke uden videre besvares bekræftende. Tværtimod må man konstatere en grundlæggende apori i Franks projekt. Det truer med at falde fra hinanden i uformidlede momenter: det førrefleksive - refleksionsdifferensen, den umiddelbare selvfortrolighed - den spontane individualitet, subjektivitetsteori - sprogfilosofi. Er venstresiden af disse modsætninger egentlig et fremmedelement i Franks hermeneutik? Ville den ikke være mere konsistent uden et egentligt subjektivitetsbegreb? I så fald ville fremskridtet i

forhold til den tidligere filosofiske hermeneutik være vanskeligt at få øje på. En sprogfilosofisk transformation af subjektivitetsproblemet er ikke overbevisende gennemført. Neostrukturalismen er næppe heller en egnet kontekst at diskutere Schleiermacher og hans subjektivitetsteori i¹⁹. Frank har ikke udtømt mulighederne i Schleiermachers selvbevidsthedsbegreb.

-
1. Det bevidner ikke mindst det i note 19 nævnte værk.
  2. *Das individuelle Allgemeine: Textstrukturierung und -interpretation nach Schleiermacher*, Frankfurt a.M. 1977 (forkortet IA.). Derudover støtter jeg mig især til *Was ist Neostrukturalismus?*, smst. 1983 (N.) og *Die Unhintergebarkeit von Individualität: Reflexionen über Subjekt, Person und Individuum aus Anlass ihrer "postmodernen" Toterklärung*, smst. 1986 (UI.).
  3. E. Behler og J. Hörisch (udg.): *Die Aktualität der Frühromantik*, Paderborn etc. 1987. Til det følgende især udgiverens bidrag, henholdsvis "Friedrich Schlegels Theorie des Verstehens: Hermeneutik oder Dekonstruktion?" (p. 141 ff.) og "Der Mittler und die 'Wut des Verstehens': Schleiermachers frühromantische Anti-Hermeneutik" (p. 19 ff.).
  4. M. Frank: *Das Problem "Zeit" in der deutschen Romantik: Zeitbewusstsein und Bewusstsein von Zeitlichkeit in der frühromantischen Philosophie und in Tiecks Dichtung*, München 1972.
  5. D. Henrich: "Kunst und Kunstphilosophie der Gegenwart (Überlegungen mit Rücksicht auf Hegel)". I: *Poetik und Hermeneutik II: Immanente Ästhetik - ästhetische Reflexion*, München 1966, p. 18 f.
  6. Fr. Schleiermacher: *Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche im Zusammenhange dargestellt*, udg. af M. Redeker, Berlin 1960, p. 23 ff.
  7. *Das Problem "Zeit" in der deutschen Romantik*, p. 19 f. 79., 83ff Hertil også i det følgende. Til Schleiermacher, IA., p. 108 ff. N., p. 460. UI., p. 118.
  8. Jf. i en anden sammenhæng Schleiermachers brug af ellipsen og den galvaniske søjle som billeder på det særegne i hans tænkning, i brevet til Jacobi, herefter H. Bolli (udg.): *Schleiermacher-Auswahl*, Gütersloh 1983³, p. 116 ff.
  9. Schleiermachers frihedsbegreb er mig bekendt ikke blevet gjort til genstand for nogen omfattende undersøgelse. Til det tidlige forfatterskab se G. Meckenstock: *Deterministische Ethik und kritische Theologie: Die Auseinandersetzung des frühen Schleiermacher mit Kant und Spinoza 1789-1794*, Berlin-New York 1988. Meckenstock viser, at Schleiermacher modificerer Kants frihedsbegreb, idet friheden gennem den moralske følelse

---

formidles med kausaliteten. Hans senere overvejelser forløber vel i lignende, altså ikke uden videre i fichtesk retning.

10. Jf. H-G. Gadamer: Frühromantik, Hermeneutik, Dekonstruktivismus". I: *Die Aktualität der Frühromantik*, p. 258.

11. *Fr. Schleiermachers Dialektik*, udg. af R. Odebrecht, genoptryk Darmstadt 1976, p. 288 ff.

12. Jf. *Entwürfe zu einem System der Sittenlehre, Schleiermachers Werke II*, udg. af O. Braun, genoptryk Aalen 1981, for eksempel p. 97, 301 ff.

13. Jf. for eksempel Th. H. Jørgensen: *Das religionsphilosophische Offenbarungsverständnis des späteren Schleiermacher*, Tübingen 1977, p. 35 f. 82.

14. En af forudsætningerne for, at Frank på dette punkt kan læse Schleiermacher og Derrida sammen, er, at han - trods visse forbehold (IA., p. 115 f.) - tolker Schleiermacher ikke-metafysisk (jf. også han replik i det i note 19 nævnte værk, p. 655 f.). Selv om Schleiermacher ikke er talsmand for en stærk metafysik, er det efter min mening ikke træffende. I sine mere historisk orienterede arbejder kommer Frank sagen nærmere. I forlængelse af Henrichs studier til Hölderlin og den tidlige idealisme gengiver han der, hvordan tænkere som Hölderlin, Schelling og Novalis søger det absolutte i en enhed (væren, identiteten), der ligger forud for eller ude over selvbevidstheden (jf. Frank: *Eine Einführung in Schellings Philosophie*, Frankfurt a.M. 1985 og "Intellektuale Anschauung: Drei Stellungnahmen zu einem Deutungsversuch von Selbstbewusstsein: Kant, Fichte, Hölderlin/Novalis". I: *Die Aktualität der Frühromantik*, p. 96 ff.). Schleiermacher ligger på samme linie, blandt andet i kraft af en påvirkning fra Jacobi, som han har til fælles med de andre. Frank vil atter dreje dette i retning af en fraværsmetafysik.

15. *Der christliche Glaube*, p. 24. Jf. K. Cramer: "Die subjektivitätstheoretischen Prämissen von Schleiermachers Bestimmung des religiösen Bewusstseins". I: D. Lange (udg.): *Friedrich Schleiermacher 1768-1834: Theologe-Philosoph-Pädagoge*, Göttingen 1985, p. 129 ff.

16. Se for eksempel *Fichtes Werke, I: Zur theoretischen Philosophie*, udg. af I.H. Fichte, genoptryk Berlin 1971, p. 526 f.

17. Henrich: "Selbstbewusstsein: Kritische Einleitung in eine Theorie". I: R. Bubner, K. Cramer og R. Wiehl (udg.): *Hermeneutik und Dialektik: Festschrift für Hans-Georg Gadamer*, I, Tübingen 1970, p. 257 ff.

18. Jf. E. Tugendhat: *Selbstbewusstsein und Selbstbestimmung: Sprachanalytische Interpretationen*, Frankfurt a.M. 1979, p. 64 ff. Se også K. Cramer: "Erlebnis: Thesen zu Hegels Theorie des Selbstbewusstseins mit Rücksicht auf die Aporien eines Grundbegriffs nachhegelscher Philosophie". I: *Hegel-Studien Beiheft 11*, 1974, især p. 590 ff.

19. Efter udarbejdelsen af hovedparten af ovenstående har jeg fået adgang til *Poetik und Hermeneutik XIII: Individualität*, München 1988, som blandt andet rummer en diskussion af Franks individualitetsbegreb. Se især "Fragmente der Schlussdiskussion", p. 607 ff. Således fremsætter R. Warming over for Franks tese om en overensstemmelse mellem

---

Schleiermacher og neostrukturalismen en kritik, som har berøringspunkter med den her fremførte, omend den sker ud fra et modsat udgangspunkt (p. 639 ff., Franks svar p. 655 f.).

Peter Grove, f. 1956. Cand.theol. Kandidatstipendiat v. Institut for Systematisk Teleologi v. Københavns Universitet 1986-89. Ophold ved universiteterne i Göttingen og München 1988-89. Har især beskæftiget sig med Schleiermacher og den tyske idealisme.